

УДК [94(47+57): 331.105.44]«1922/1991»
ББК 63.3(2)6-42

Петро Яценюк

Місце та роль профспілок в радянській політичній системі: погляд з ХХІ століття

На основі опублікованих документів, низки спеціальних історичних досліджень проаналізована діяльність професійних спілок в умовах радянської політичної системи. Наведений фактичний матеріал засвідчує, що, не дивлячись на окремі спроби так званої демократизації профспілкового життя під час “хрущовської відлиги” та “горбачовської перебудови” політична система, що свого часу склалася в СРСР, практично ліквідувала соціальну функцію профспілок, перетворила їх на органи мобілізації мас на виконання цілей і завдань, поставлених Комуністичною партією. Фактично профспілкові організації стали додатком державного апарату.

Ключові слова: професійні спілки, радянська політична система, “хрущовська відлига”, “горбачовська перебудова”, СРСР.

Професійні спілки за свою багаторічну історію пройшли складний і багатогранний шлях – від участі в соціальних битвах першої російської революції 1905-1907 рр. – до 90-х років ХХ ст., коли на теренах колишнього СРСР були утворені незалежні профспілкові об’єднання.

Умовно виникнення профспілок в Російській імперії відносять до 1905 р. Така умовність пояснюється тим, що в індустріальних районах України, що входила на той час до Росії, перші профспілкові осередки виникли в другій половині 90-х років ХІХ ст., а масово – починаючи з революційного підйому 1905 р.

У дорадянський період профспілковий рух в основному зводився до організації страйкової боротьби, кас взаємодопомоги, укладання колективних договорів. Під свій контроль профспілки брали крамниці, лавки, їдальні, пекарні,

© Яценюк П., 2016

Яценюк Петро Іванович - кандидат історичних наук, доцент кафедри історії нового та новітнього часу Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича.

вони організовували книгарні, бібліотеки, клуби, влаштовували для робітників лекції на науково-освітні та суспільно-політичні теми. Загалом, діяльність профспілок у цей період зводилася до захисту інтересів трудящих.

Після захоплення влади більшовиками в 1917 р., з початком формування радянської політичної системи, дискутувалось місце та роль профспілок з трьох концепцій: про незалежність профспілок; про їх одержавлення шляхом злиття з державними органами, та про передачу профспілкам всієї влади щодо управління народним господарством. Ленін, владою політичного лідера правлячої партії більшовиків, впровадив визначення профспілок як школи управління, господарювання, школи комунізму. Було прийнято концепцію злиття не апаратів управління держави і профспілок, а «зрощування» зусиль профспілок з діями органів управління. Та на практиці профспілки були підм'яті її бюрократичною машиною. Соціальна роль профспілок, як «школи комунізму», вже напововину зводила їхню діяльність як організацій захисту трудящих.

Отже, вже у перші роки радянської влади рельєфно виявилася тенденція відриву профспілок від мас, втрата ними свого самобутнього призначення: відстоювати інтереси працюючих перед державою і капіталом. Те, що профспілки займалися питаннями тарифікації, соціального страхування, охорони праці, а також злиття органів праці і рад профспілок на всіх рівнях вихолощувало первородну їх сутність, перетворювало на слухняний придаток більшовицької партократії.

Руйнування самостійності профспілок завершив Сталін. Профспілкам наказано здійснювати поворот «лицем до виробництва», тобто їхня виробничо-економічна роль посилювалась, а соціальна – перетворювалась на допоміжну. Ні в партійних документах, ні в статуті профспілок захисна функція вже не формувалася. Сталін висуває і здійснює гасло про «своєрідну кризу профспілок». Він припинив практику виступів на з'їздах профспілок, на них не заслуховуються доповіді уряду, держплану, наркоматів. Більше того, після IX з'їзду профспілок (1932 р.) 17 років профспілкові з'їзди не проводились взагалі. За умов становлення командно-адміністративної системи розпочинається пряме одержавлення профспілок. Їм переда-

ються державні функції, профспілки починають дублювати господарські органи, в їхній роботі підтримується «господарський ухил», їх змушують у всьому брати активну участь, безумовно підтримувати адміністрацію, виконувати завдання управлінських і державних органів. Відбувався реальний відрив профспілкових організацій від мас, а з іншого боку, відчуження мас від своїх організацій – профспілок.

Тоталітарні методи керівництва народним господарством стримували його розвиток, тому держава змушена була піти на певну демократизацію суспільно-політичного життя, в тому числі й профспілкового. В 1946 році відновлена практика регулярної звітності і виборності у профспілках. В 1947 році відновлено укладання колективних угод скасованих ще у 1932 році.

Під час так званої хрущовської відлиги було покладено початок відновленню діяльності громадських організацій, їх хоча б декларативної демократизації. У профспілках було поновлено територіальні міжспілкові органи, впроваджувалась виборність керівних органів, почали проводитися з'їзди, профкомам були надані юридичні права. Проте всі ці зміни відбулися тільки в межах, які допускала командно-адміністративна система, в межах непорушності їх основних підвалин та інститутів. Незважаючи на проголошення переходу від системи диктатури пролетаріату до загальнонародної держави, її авторитетна суть не змінювалась. Профспілки, як і раніше, залишалися на позиціях «школи комунізму» та «привідного паса» від партії до мас.

Нову спробу ліквідувати захисну роль профспілок здійснено у зв'язку з проголошенням концепції розвинутого соціалізму. Було, наприклад, заявлено, що профспілки переросли свою захисну функцію, на зміну їй і виникло «двоєдине завдання»: профспілки, в першу чергу, повинні були турбуватися про розвиток виробництва, а вже потім захищати законні інтереси трудящих.

Робота в цих умовах орієнтувалась в основному на мобілізацію трудящих до ефективної праці, їх участі в організації та управління виробництвом.

В діяльності профспілок все відчутніше починають проступати такі негативні явища, як тотальне одержавлення. Утискаються демократичні форми думки, все ширше утверджуються адміністративно-командні методи організації праці та виробництва.

Поступово профспілки втрачають свою суть організації трудящих, об'єднаних професійно, або за галузевим принципом. На всі керівні посади в органах профспілок все частіше висуваються партійні та господарські керівники включаючи навіть міністрів та їх заступників. На практиці це призвело до «одержавлення» профспілок як масової добровільної організації. Більше того, господарські керівники як офіційні лідери на підприємствах, об'єднаннях, галузях, маючи адміністративну владу, поступово посилюють свій вплив і на керівні структури профспілок всіх рівнів. Це стало звичайним явищем. Голова профкому часто-густо призначався директором, як правило, з числа особисто відданих працівників. Вибори профспілкового лідера навіть таємним голосуванням перетворювалися на формальну справу.

У період «горбачовської перебудови» робилися спроби демократизації профспілкового життя, підвищення їх ролі у суспільно-політичному житті країни. Однак на практиці все це зводилося до простого декларування, профспілки, як і раніше, діяли за доктриною компартії і залишалися придатком державного апарату.

Таким чином в період радянської командно-адміністративної політичної системи проходив складний і суперечливий процес деформації профспілок. Тоталітарна система декларувала, що професійні спілки і держава – односторонні, профспілки – учасники і «резерв» влади. У державі і у профспілок повинен бути один авангард і арбітр – компартія. Профспілковим організаціям відводилось відповідне місце у політичній системі, між партією і державою, для зв'язку з масами. Основне завдання профспілок – захист інтересів трудящих – зводилося лише до функцій захисту трудящих від бюрократичних перекозів держави. Стратегічним для професійних спілок визначались організаційно-виробничі функції: неухильна участь у всіх заходах радянської влади. Частина державних функцій прямо передавалась профспілкам. Вони й організаційно будувались з урахуванням державних структур управління. Відповідно до ролі профспілок добиралися і кадри профпрацівників.

Однак не слід відкидати і те, що профспілки зробили чимало у створенні та утвердженні стандартів життя, покращенні умов праці, побуту, організації відпочинку, розвитку культури і спорту. В сучасних умовах економічного та політичного реформування України профспілкам слід виробити чітку концепцію профспілкової роботи, визначити стратегію і тактику їх діяльності, насамперед відпрацювати механізм взаємодії їх із органами державної влади в питаннях соціального захисту трудящих.

Примітки:

1. 90 років виникнення масового профспілкового руху в Україні : матеріали наук. конф. «Профспілковий рух в Україні: актуальні проблеми теорії, історії і сучасності», присвяченої 90-річчю виникнення масового профспілкового руху в Україні. – К., 1996.
2. Добржанський О., Яценюк П. Профсоюзы Украины периода застоя (60-80-е годы). Научно-аналитический обзор. – К., 1992.
3. История профсоюзов СССР. – М., 1979.
4. Нариси історії професійних спілок Української РСР. – К., 1983.
5. Политическая организация развитого социалистического общества: структура и функции. – М., 1976.
6. Профессиональные союзы СССР в цифрах 1905-1989 гг. – Харьков, 1990.
7. Профсоюзы СССР. Документы и материалы. – М., 1974.
8. Скляренко Є.М. Нариси історії профспілкового руху на Україні 1917-1920 рр. – К., 1974.
9. Хроника революционного рабочего движения на Украине (1900-1917) – К., 1987.
10. Чекин А. (В. Яроцкий). Теория, история и практика профессионального движения. Часть II. Типы движения в их историческом развитии. - М., 1923.
11. Юргенс І.Ю. Можаяєв В.Є. Профспілки вчора, сьогодні, завтра. – К., 1996.
12. Яценюк П. Підсумки і завдання дослідження історії професійних спілок України (1917- 1995 рр.) // Третій міжнародний конгрес українців. Історія. - Харків, 1996.

Petro Yatsenyuk

**The place and role of the trade unions
in Soviet political system: the XXI century's review**

The activity of trade unions under the conditions of the Soviet political system is analyzed on the basis of the published documents, a number of special historical studies.

The given factual material proves that nevertheless some individual attempts of the so-called democratization of the trade union life during the so-called “Khrushchev’s Thaw” and “Gorbachev perestroika” the political system established in the USSR actually eliminated trade unions’ social function, turned them into the bodies of people’s mobilization for performing tasks and objectives set by the Communist Party. In fact, the trade union organizations became an appendage of the state apparatus.

Keywords: trade unions, Soviet political system, “Khrushchev’s Thaw”, “Gorbachev perestroika”, USSR.

Надійшла до редколегії 05.10.2016 р.